

Aandacht voor het Utrechtse slavernijverleden

Febe de Vos, Inge van der Vaart, Laura Verhoeven

29 maart 2018

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Slavernijverleden en de Utrechtse identiteit <i>Febe de Vos</i>	5
De invloed van kunst over de bewustwording van slavernij <i>Inge van der Vaart</i>	8
Verplichten van Max Havelaar ter bevordering van het bewustzijn over het slavernijverleden <i>Laura Verhoeven</i>	12
Integratie	15
Conclusie	18
Bronnenlijst	19
Bijlages	
Filosofie, Politiek en Maatschappij datatabel	21
Kunst, Cultuur en Geschiedenis datatabel	23
Moderne Letterkunde datatabel	26

Inleiding

De stad Utrecht heeft net als andere Nederlandse steden een rol gespeeld in het slavernijverleden van Nederland. Utrecht heeft binnen de VOC of WIC nooit een concrete rol gespeeld. De stad heeft echter door de ligging wel geprofiteerd van de welvaart. Deze welvaart kwam voort uit de handel met overzeese gebieden. De Utrechtse Kromme Rijn werd in de tiende eeuw verbonden met de waterwegen rondom Amsterdam. Utrecht maakte hier gebruik van door als handelscentrum op te treden. Mensen die hun geld hadden verdiend met de handel in Indië trokken naar Nederlandse steden, waaronder Utrecht. Ook tot slaaf gemaakten vonden hun plek in steden als Utrecht. In 1842 werd De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van de Afschaffing der Slavernij opgericht. Voorvechters van het abolitionisme, zoals de Utrechtse schrijver Nicolaas Beets, speelden hierin een belangrijke rol.¹

In Utrecht is er hedendaags weinig bewustzijn over het slavernijverleden.² Het is belangrijk dat er aandacht komt voor dit koloniale verleden van de stad. Voor ons interdisciplinaire onderzoek willen we daarom onderzoeken in hoeverre het slavernijverleden door Utrechters als problematisch wordt ervaren en waarom het meer onder de aandacht zou moeten worden gebracht. Zo heeft Bouchra Dibi, raadslid van de PvdA in Utrecht, in oktober 2017 gepleit voor een slavernijmonument in Utrecht.³ Hiermee wilde ze meer aandacht vragen voor het slavernijverleden van de stad. Toch zijn in Utrecht nog diverse sporen van het koloniale verleden van de stad te zien.

Onze centrale vraag zal worden onderzocht aan de hand van een interdisciplinair onderzoek. Een disciplinair onderzoek zou ontoereikend zijn, omdat onze individuele disciplines dit probleem nog niet uitgebreid genoeg hebben kunnen verklaren. Daarom denken wij dat met een integratie het probleem kan worden verduidelijkt. De vraag is of en waarom inwoners van Utrecht te weinig bewustzijn hebben over het slavernijverleden. Hoe kan het dat zo'n belangrijk onderdeel van de Nederlandse geschiedenis toch vaak onbesproken blijft? Onze centrale vraagstelling is dan ook: Wat betekent het om meer aandacht te creëren voor het slavernijverleden in Utrecht? Dit zal worden onderzocht aan de hand van een literatuurstudie vanuit onze drie disciplines. De hoofdrichting Moderne Letterkunde zal trachten een

¹ Anoniem. 'Sporen van slavernij in Utrecht,' *Mapping Slavery*, geraadpleegd 22 februari 2018. Beschikbaar via <http://mappingslavery.nl/kaarten/nederland-per-stad/utrecht/>.

² Redactie DUIC. 'Moet Utrecht meer doen om het eigen koloniale verleden te duiden? Dat is de vraag,' *DUIC*, geraadpleegd op 22 februari 2018. Beschikbaar via <https://www.duic.nl/opinie/moet-utrecht-meer-doen-om-het-eigen-koloniale-verleden-te-duiden-dat-de-vraag/>

³ Redactie DUIC. 'Wethouder Diepeveen onderzoekt mogelijkheid voor slavernijmonument in Utrecht,' *DUIC*, geraadpleegd op 22 februari 2018. Beschikbaar via <https://www.duic.nl/algemeen/wethouder-diepeveen-onderzoekt-mogelijkheid-voor-slavernijmonument-utrecht/>

gedeeltelijke oplossing te vinden om meer aandacht te vragen voor het slavernijverleden, waar de vraag; *Op welke manier kan literatuur een oplossing bieden voor het bevorderen van de bewustwording van het slavernijverleden?* wordt beantwoord. Bij de discipline Kunst, Cultuur en Geschiedenis zal worden onderzocht *in hoeverre (straat)kunst kan bijdragen aan de maatschappelijke bewustwording over het slavernijverleden in Utrecht*. Hierbij zal gekeken worden naar manieren om de maatschappij bewust te laten worden van het slavernijverleden aan de hand van (straat)kunst. Vanuit de discipline Filosofie, Politiek en Maatschappij zal de focus worden gelegd op de vraag: *Waarom is het onbewust zijn over het slavernijverleden in Utrecht een aantasting van de menselijke identiteit van Utrechters?* Hierbij wordt gekeken naar begrippen rondom identiteit en vrijheid en er wordt een uitstapje gemaakt naar de rol van het hedendaagse multiculturele Utrecht. Aan het eind zullen wij alle disciplines met elkaar integreren in een poging om de centrale vraag te beantwoorden. Onze doelstelling is om het slavernijverleden onder de loep te nemen en te kijken in welke mate er nog een vermeerdering van aandacht mogelijk is voor het slavernijverleden in Utrecht. Ook zullen we eventuele oplossingen genereren voor de verminderde belangstelling voor het slavernijverleden.

Slavernijverleden en de Utrechtse identiteit

Febe de Vos

Voor het beantwoorden van onze hoofdvraag ‘Wat betekent het om meer aandacht te creëren voor het slavernijverleden in Utrecht?’ zal vanuit de discipline Filosofie, Politiek & Maatschappij worden gekeken naar het belang van het creëren van meer aandacht. De volgende deelvraag staat centraal in dit disciplinaire gedeelte: ‘Waarom is het onbewust zijn over het slavernijverleden in Utrecht een aantasting van de menselijke identiteit van Utrechters?’. Uit de inleiding van ons onderzoeksverslag blijkt dat er nog altijd weinig aandacht is voor het slavernijverleden van Utrecht, in Utrecht. Het is van belang om verandering hierin teweeg te brengen, omdat deze huidige situatie kan worden gezien als een aantasting van de menselijke identiteit van Utrechters. Er zullen verschillende argumenten ter ondersteuning van dit standpunt genoemd worden. Achtereenvolgens gaan deze over waarom slavernij in essentie fout is, de begrippen autonomie en vrijheid, de relatie tussen verleden en identiteit en als laatste een argument over de zichtbaarheid van slavernijrestanten in de huidige maatschappij. Ter afsluiting worden de implicaties van dit disciplinaire gedeelte voor de centrale vraagstelling van ons interdisciplinaire onderzoek besproken.

Er is te weinig aandacht onder Utrechters voor het Utrechtse slavernijverleden. Slavernij kan van zichzelf al worden gezien als een aantasting van de menselijke identiteit, in dit geval die van een slaaf. De menselijkheid van een slaaf wordt aangetast doordat de vrijheid van de slaaf wordt afgenomen. Slavernij is daarom ook in essentie fout. Zo stelt ook de Ghanese filosoof en overtuigd abolitionist uit de achttiende eeuw Quobna Ottobah Cugoano in zijn werk: “But the robbers of men, the kid-nappers, ensnarers and slave-holders, who take away the common rights and privileges of others to support and enrich themselves, are universally those pitiful and detestable wretches; for the enslaving of others, and taking away their liberty by slavery and oppression, is the worst kind of robbery, (...)”⁴ Een meer recente publicatie is afkomstig van de Amerikaanse filosoof Lewis Gordon. Hij onderzocht in zijn werk onder andere het werk van Cugoano, waarin hij belangrijke aspecten van zijn werk interpreteerde.⁵ Gordon veronderstelde dat slavernij altijd een constante zorg is geweest voor het moderne Europese denken.⁶

Deze constante zorg is nu veranderd in een iets andere soort zorg, namelijk het tekort aan aandacht voor het slavernijverleden. We moeten ons slavernijverleden erkennen om op een rechtvaardige

⁴ Quobna Ottobah Cugoano, 1787. *Thoughts and Sentiments on the Evil and Wicked Traffic of the Slavery and Commerce of the Human Species* (selectie), blz. 4.

⁵ Lewis R. Gordon, 2008. “Quobna Ottobah Cugoano.” In: *An Introduction to Africana Philosophy*. Cambridge University Press, blz. 33-65.

⁶ *Ibid.*, 33.

manier gebruik te maken van onze vrijheid en autonomie. In zijn artikel bespreekt David J. Watkins verschillende begrippen van vrijheid, waarbij hij aanneemt dat slavernij een rol speelt in die begrippen.⁷ Ook stelt hij dat slavernij lange tijd heeft gestaan voor het spiegelbeeld van een vrij persoon in de Republikeinse theorie.⁸ Slavernij en vrijheid staan dus in contrast met elkaar. Slavendrijvers ontnamen hun slaven hun vrijheid. Als we op een rechtvaardige wijze gebruik willen maken van die vrijheid die wij nu wel bezitten, dan moeten we het slavernijverleden erkennen. Deze erkenning kan alleen plaatsvinden wanneer er sprake is van bewustzijn rondom het slavernijverleden.

Identiteit, verleden en geheugen hangen volgens verscheidene filosofen nauw met elkaar samen. Alan Megill onderzocht in zijn paper de relatie tussen geschiedenis, geheugen en identiteit.⁹ Hij stelde dat er een bepaalde spanning heerst tussen de begrippen: “The common feature underpinning most contemporary manifestations of the memory craze seems to be an insecurity about identity.”¹⁰ Dit impliceert dat er een bepaald verband is tussen geheugen en identiteit. Ons geheugen en onze geschiedenis, waaronder het slavernijverleden, staan dus in verband met onze identiteit. Daarom kunnen wij niet zomaar ons verleden loslaten, omdat we daarmee ook een stukje van onze eigen identiteit verliezen. Utrecht staat bekend als tolerante progressieve stad met verschillende multiculturele wijken. Deze houding ten opzichte van verschillende culturen is onderdeel van de Utrechtse identiteit. Wanneer Utrecht te weinig aandacht besteedt aan haar slavernijverleden, is dat in tegenspraak met haar tolerante en progressieve identiteit. Dit zal de identiteit van Utrecht dan ook niet ten goede doen. Ook racisme is een spoor van het slavernijverleden dat ook in Utrecht nog steeds aanwezig is. Filosoof Charles Mills vat dit op als ‘The Racial Contract’, waarbij op basis van uiterlijke kenmerken onderscheid werd gemaakt tussen mensen.¹¹ Dit is precies wat er ook gebeurde in tijden van slavernij. Meer aandacht voor het slavernijverleden in Utrecht en bewustzijn rondom de problematiek van vroeger en nu zal bij kunnen dragen aan het maatschappelijk debat en eventuele vermindering van racisme.

Het onbewust zijn in Utrecht over het slavernijverleden is problematisch omdat het kan worden gezien als een aantasting en afbrokkeling van de menselijke identiteit van Utrechters. Daar zijn verschillende redenen voor te noemen. Met het onbewust zijn over het slavernijverleden ontkennen we een deel van ons verleden en daarmee een deel van onze identiteit. Zonder onze geschiedenis, wie zijn wij dan? In dit specifieke geval: wie is de Utrechter? We moeten ons slavernijverleden erkennen om op een

⁷ David J. Watkins, 2016. “Slavery and Freedom in Theory and Practice”. *Political Theory* 44 (6): 846–70. <https://doi.org/10.1177/0090591716643564>, blz. 847.

⁸ *Ibid.*, 847.

⁹ Allan Megill, 1998. “History, Memory, Identity”. *History of the Human Sciences* 11 (3): 37–62. <https://doi.org/10.1177/095269519801100303>, blz. 37-62.

¹⁰ *Ibid.*, 39.

¹¹ Charles W. Mills, 1997. “Introduction.” *The Racial Contract*. Cornell University Press, blz. 11.

rechtvaardige manier gebruik te kunnen maken van onze vrijheid en autonomie. Aan deze rechten ontbrak het bij de slaven. Juist omdat zij niet de vrije keuze hadden om over hun eigen lichaam te kunnen bepalen en wij wel, moeten we op een respectvolle manier met dit verleden omgaan. Daarnaast is slavernij in het heden nog steeds terug te zien in de vorm van racisme. Aandacht voor slavernijverleden en bewustzijn rondom de problematiek vroeger en nu zal bij kunnen dragen aan het maatschappelijk debat. Ook zou het tot een eventuele vermindering van racisme kunnen leiden. En dit is van groot belang. Juist in het multiculturele Utrecht van nu moet er genoeg aandacht en bewustzijn rondom het slavernijverleden van Utrecht en Nederland zijn, omdat Utrecht anders in tegenspraak is met haar eigen identiteit en waar de stad voor staat. Door het ontkennen van je verleden ontken je namelijk een stukje van je eigen identiteit. Utrecht moet als multiculturele stad staan voor tolerantie van alle soorten mensen, omdat de stad anders haar identiteit doet vervagen.

De invloed van kunst over de bewustwording van slavernij

Inge van der Vaart

Dit artikel zal een gedeeltelijke oplossing bieden voor het bevorderen van het bewustzijn over het slavernijverleden in Utrecht. Hierbij wordt de vraag gesteld: *In hoeverre kan (straat)kunst bijdragen aan de maatschappelijke bewustwording over het slavernijverleden van Utrecht?*

Als Utrechtse student wandel je dagelijks in de binnenstad langs de grachten. In je tussenuren drink je een koffietje bij de Winkel van Sinkel om daarna langs de Oudegracht weer terug te lopen naar je college op de Drift. Tijdens deze route kom je verschillende kunstwerken tegen die verwijzen naar het slavernijverleden. Toch zullen velen tijdens hun terugwandeling naar college hier niet meer over nadenken. Dit fenomeen deed me denken aan een kunststroming die rond 1850 opkwam in Frankrijk: de *l'art pour l'art*. In deze stroming stond de kunst zonder een maatschappelijk doel centraal.¹² De kunst over slavernij waar de studenten langslopen hebben wel een maatschappelijk doel namelijk, de toeschouwer bewust maken van het slavernijverleden van Utrecht. De studenten doen alsof deze kunst uit de *l'art pour l'art* komt: ze zien de kunst puur als kunst en denken er verder niet meer over na. Toch kan kunst wel degelijk bijdragen aan de maatschappelijke bewustwording over het slavernijverleden van Utrecht.

Tijdens de *l'art pour l'art* hoefde kunstenaars zich achter een veilige 'muur' heel weinig van de maatschappij aan te trekken.¹³ Door de denkbeeldige muur kregen kunstenaars een grotere uitdrukkingvrijheid. Ze konden nieuwe dingen uitproberen en grenzen aftasten. Wil de kunstenaar echt een verandering teweegbrengen in de maatschappij, dan moet hij op een manier over de 'muur' zien te komen. Pas dan kan de kunstenaar een sociale verandering bewerkstellen.¹⁴ De kunstenaar Jeannot Bürgi en de architect Pieter Adams probeerde met hun kunst de maatschappij te veranderen. Ze wilden meer aandacht creëren voor het slavernijverleden van Utrecht. Bürgi is de maker van de console van 'De moriaan' die te zien is op Oudegracht 18. Een console is een beeldhouwwerk aan de voet van een lantaarnpaal aan een werfkelder.¹⁵ In Utrecht werden na 1300 de werfkelders aan de Oudegracht gegraven. De werfkelders waren bedoeld voor bevoorrading van de woonhuizen.¹⁶ Rond 1900 werden de lantaarnpalen en de consoles geplaatst. De consoles zijn uitgevoerd in blauwe hardsteen die afkomstig is

¹² A. Den Hertog Jager, *Het streven. Kan hedendaagse kunst de wereld verbeteren?* (Amsterdam: Atheneaeum – Polak & van Genneep, 2014), 46.

¹³ Den Hartog Jager, *Het streven*, 46.

¹⁴ Den Hartog Jager, *Het streven*, 46.

¹⁵ N. Stoppelenburg, *De lantaarn spreekt: wandel- en vaarroutes langs de lantaarnconsoles aan de Utrechtse grachten*. (Utrecht: Vereniging Oud-Utrecht, 2013), 6.

¹⁶ Stoppelenburg, N. *De lantaarn spreekt*, 11.

uit de Belgische steengroeven.¹⁷ Bürgi maakte eerst ontwerpschetsen en kleimodellen van zijn schetsen, om ze vervolgens in steen uit te hakken.¹⁸ Op de console van ‘De Moriaan’ zijn vier geketende mannen te zien die een pijp rokende man dragen (‘zie afb. 1’). Deze console laat de misstanden zien van het slavernijverleden. De uitbuiting van de slaven staat tegenover de rijkdom van de man. De plek van de console, langs de werf waar de handelsgoederen over het water de stad in kwamen, weerspiegelt ook het slavernijverleden.

De Winkel van Sinkel kan ook gezien worden als een voorbeeld om het slavernijverleden te tonen. Sinkel was de eigenaar van dit pand op de Oudegracht 158.¹⁹ In de winkel waren vooral producten en grondstoffen te koop die afkomstig waren uit de koloniën. Waarschijnlijk waren de grondstoffen geproduceerd door slavenarbeid.²⁰ Pieter Adams was in 1837 begonnen met de bouw van dit pand. Adams ontwierp ook de vier ijzeren vrouwenbeelden die als versiering dienen van de voorgevel (‘zie afb. 2’). De winkel staat symbool voor de grote winkelketens die ontstonden aan het begin van de 20^e eeuw.²¹

De console van ‘De Moriaan’ en de beelden bij de Winkel van Sinkel tonen beiden een moeilijke situatie. Men zou kunnen denken dat de kijker op grond daarvan zijn conclusies kan trekken over het slavernijverleden.²² Maar het tonen van een moeilijke situatie is niet genoeg om een sociale verandering te bewerkstelligen.²³ Kunst is een persoonlijke visie en hierdoor een grote mate van subjectiviteit. Voor de kijker is het hierdoor eenvoudig om ‘tonende kunstwerken’ te zien als ‘maar een mening van de kunstenaar’.²⁴ Een voorbijganger die langs de werken van Bürgi en Adams loopt zal niet meteen denken dat de kunstenaars met hun kunstwerken aandacht willen vragen voor het slavernijverleden. De voorbijganger kan de kunst zien als ‘zomaar een mooi kunstwerk’ of als een mening van de kunstenaar.

Een kunstenaar die echt iets wil veranderen moet zijn kunst niet, net als Bürgi en Adams, alleen maar tonen. Hij moet actief worden en ingrijpen in de maatschappelijke mechanismes en de sociale maatschappelijke wereld sturen.²⁵ Theatermaker Imre van den Bosch heeft geprobeerd actief de maatschappij te veranderen. Met de muzikale en interactieve voorstelling ‘De vermoeide mens’ probeerde ze in juni 2017 aandacht te krijgen voor de prestatie maatschappij in de vorm van de hedendaagse slavernij.²⁶ Ze vraagt zich af of we niet allemaal slaaf zijn van onze tradities, gewoontes en de normen en

¹⁷ A. Graafhuis, *Stenen van Utrecht. Lantaarnconsoles langs de grachten*. (Utrecht: Het Spectrum, 1986), 9.

¹⁸ P.M.J. Jacobs, *Beeldend Nederland: Biografisch handboek*. (Tilburg: P.M.J. Jacobs BV, 1993), PAGINA??

¹⁹ E. Van der Meulen, ‘De winkel van Sinkel in Utrecht.’ *Maandblad Oud-Utrecht*, jaargang 58 nr. 5 (mei 1985), 193.

²⁰ Van der Meulen, ‘‘Sinkel,’’ 194.

²¹ Van der Meulen, ‘‘Sinkel,’’ 194.

²² Den Hartog Jager, *Het streven*, 31.

²³ Den Hartog Jager, *Het streven*, 31.

²⁴ Den Hartog Jager, *Het streven*, 52.

²⁵ Den Hartog Jager, *Het streven*, 52.

²⁶ Weebly, ‘‘De vermoeide mens.’’

waarden die we hanteren. Door de kijker actief te laten meespelen in het toneelstuk komt van den Bosch al een stap dichterbij het overtreffen van de ‘muur’. Maar van den Bosch blijft een kunstenaar, en als kunstenaar zit je nog steeds achter de ‘muur’ die kunst van de rest van de wereld scheidt.²⁷

Voor een kunstenaar is het lastig om maatschappelijke bewustwording over het slavernijverleden te creëren. Het tonen van de kunst is niet genoeg om de maatschappij aan het denken te zetten. Voorbijgangers gaan de kunst dan puur als kunst zien of als zomaar een mening van de kunstenaar. Door op een actieve manier het bewustzijn over slavernij te creëren komt de kunstenaar al dichterbij het overtreffen van de ‘muur’. In Utrecht kunnen er wandelroutes langs de kunstwerken georganiseerd worden. Door de wandeling en de informatie van de gids kan men bewust worden over het slavernijverleden van Utrecht. Door grenzen op te zoeken en een eigenzinnige toevoeging te bieden kan de kunstenaar zich proberen te onderscheiden van de maatschappij.

Figuur 1. J. Bürgi, Console van De Moriaan, 66386, hardsteen, Oudegracht 18, Utrecht. Foto: Het Utrechts Archief.

²⁷ Den Hartog Jager, *Het streven*, 52.

Figuur 2. P. Adams, Kariatiden Winkel van Sinkel, 800609, Oudegracht 158, Utrecht. Foto: Het Utrechts Archief.

Verplichten van Max Havelaar ter bevordering van het bewustzijn over het slavernijverleden

Laura Verhoeven

In dit stuk zal in de discipline Moderne Letterkunde een gedeeltelijke oplossing voor de bevordering van het bewustzijn over het slavernijverleden worden voorgesteld. De vraag die hierbij centraal staat is, *Op welke manier kan literatuur een oplossing bieden voor het bevorderen van de bewustwording van het slavernijverleden?* Als eerste zal er gekeken worden waarom het nodig is om meer bewustzijn te creëren over het slavernijverleden, waarna er twee argumenten gegeven zullen worden voor de oplossing die in dit stuk centraal staat.

Volgens Paul Bijl zijn wij ons als Nederlanders niet bewust genoeg van ons koloniale verleden en het geweld in die periode.²⁸ Dit komt niet doordat er niet genoeg materiaal zou zijn over dit verleden, maar dit komt omdat wij dit materiaal volgens Paul Bijl niet in een nationale context kunnen plaatsen.²⁹ Inge had al laten zien dat er in Utrecht wel genoeg over het slavernijverleden te zien is in de stad qua straatkunst, maar volgens Paul Bijl ligt het hier dus niet aan. Nederlanders zien het koloniale verleden als iets wat buiten hun staat, iets wat niet een onderdeel is van het nationale verleden van Nederland.³⁰ Er moet iets gebeuren om dit te veranderen, wellicht dat het slavernijverleden wel meer wordt gezien als onderdeel van het nationale verleden van Nederland door meer bewustzijn te creëren in het onderwijs bijvoorbeeld door het verplicht stellen van Max Havelaar. Er is voor Max Havelaar gekozen, aangezien het in de tijd dat het uitkwam erg controversieel was.³¹ De controverse heeft ervoor gezorgd dat Max Havelaar nu nog steeds erg bekend is, een van de bekendste boeken is over ons koloniale verleden.

Zoals al aangegeven was in dit stuk, moet er meer bewustzijn gecreëerd worden over het slavernijverleden. Een oplossing hiervoor zou kunnen zijn door het verplicht stellen van literaire werken in het onderwijs zoals Max Havelaar van Multatuli. Er zitten veel lagen in Max Havelaar, met veel kunst en kritiek op de koloniale politiek.³² Naar mijn idee is er voor ieder wat wils in Max Havelaar. Er zijn veel verschillende manieren hoe je Max Havelaar zou kunnen lezen door de verschillende lagen en dat maakt Max Havelaar zo'n geschikt boek om verplicht te stellen in het onderwijs.

²⁸ Bijl, Paul. "Colonial memory and forgetting in the Netherlands and Indonesia ." *Journal of Genocide Research*, vol. 14, no. 3-4, 2012, pp. 441-461., doi: 10.1080/14623528.2012.719375.

²⁹ Ibid., 447.

³⁰ Ibid., 450.

³¹ Feenberg-Dibon, Anne-Marie. "Perspectieven op Max Havelaar." *Internationale Neerlandistiek*, 2011, 69. http://www.dbnl.org/tekst/nee005201101_01/nee005201101_01_0006.php.

³² Ibid., 69.

Lilian van der Bolt schreef een artikel over de ontwikkeling van leessaak bij leerlingen, en hoe deze ontwikkeling gestimuleerd kan worden in het onderwijs door de persoonlijke beleving centraal te stellen.³³ Het verplicht stellen van literaire werken in het onderwijs zou een oplossing kunnen zijn omdat in het onderwijs de persoonlijke beleving van de lezer steeds meer centraal komt te staan. In tegenstelling tot hoe het een aantal jaren geleden nog was, waar voornamelijk kennis over het boek zelf belangrijk werd geacht.³⁴ Door de persoonlijke beleving van het lezen centraal te stellen in het onderwijs, ontwikkelen leerlingen beter hun eigen leessaak en weten ze hun eigen gedachten over een literair werk te verwoorden. Lilian van der Bolt zegt daarnaast dat ze het een goede ontwikkeling vindt op het gebied van literatuuronderwijs dat het leesdossier van leerlingen meer bepaald wordt door de leerling zelf en niet door de leerkracht.³⁵

Dit staat tegenover wat in dit stuk centraal staat, namelijk het verplicht stellen van bepaalde literaire werken om op die manier meer bewustzijn te creëren voor het slavernijverleden. Lilian van der Bolt is het hier niet mee eens, zij vindt dat de leerling centraal moet staan en het zou volgens haar niet goed werken als de leerkracht de leerlingen iets oplegt bij het lezen.³⁶ Echter zou er gezegd kunnen worden dat het verplicht stellen van een literair werk zoals Max Havelaar ook gunstig is voor de leerling. De leerling heeft nu niet zelf de keuze om een literair werk op te pakken die hen echt interesseert, maar bij het verplicht stellen in deze situatie staat de persoonlijke beleving van het lezen van Max Havelaar wel voorop. Het gaat namelijk juist om de ervaring die leerlingen hebben bij het lezen van het literaire werk over het koloniale verleden. Die ervaring maakt juist dat ze wellicht kritischer na gaan denken over het verleden, en door het in het onderwijs te moeten lezen kunnen er in de les ook veel vragen gesteld worden en kan daarbij ook een discussie op gang gebracht worden over het koloniale verleden.

Ook kan er, door Max Havelaar verplicht te moeten lezen in het onderwijs, een beter beeld ontstaan van hoe leerlingen kijken naar het slavernijverleden doordat het stellen van vragen, net als de persoonlijke beleving, steeds meer centraal komt te staan in het onderwijs. Tanja Janssen en Martine Braaksma hebben over de centrale rol van het stellen van vragen een artikel geschreven.³⁷ Zij hebben een onderzoek verricht naar het effect van het stellen van vragen op de waardering van het verhaal. De conclusie die zij hieruit getrokken hadden, hield in dat het stellen van zelf gegenereerde vragen een

³³ Bolt, Lilian, Van der. "Leessaak in de maak." *Tsjip/Letteren* 12 (2002):

3-7. Accessed March, 2018. http://www.dbnl.org/tekst/_tsj001200201_01/_tsj001200201_01_0045.php.

³⁴ *Ibid.*, 3.

³⁵ *Ibid.*, 7.

³⁶ *Ibid.*, 6-7.

³⁷ Janssen, Tanja, and Martine Braaksma. "Literatuur leren lezen door vragen stellen: effect op verhaalwaardering." *Levende Talen Tijdschrift* 8, no. 3 (2007): 11-18. Accessed March, 2018. <http://www.lt-tijdschriften.nl/ojs/index.php/ltt/article/viewFile/215/210>.

positief effect had op de waardering van de leerlingen.³⁸ De combinatie van de centrale rol van persoonlijke beleving en van het stellen van vragen kan ervoor zorgen dat het verplicht stellen van literaire werken in het onderwijs een positief effect heeft op de bewustwording van het slavernijverleden bij leerlingen.

De opmerking die ik eigenlijk met mijn stuk probeer te maken, is dat er wel genoeg materiaal is om ons bewust te zijn van het slavernijverleden. Maar zoals Paul Bijl liet zien, wordt het koloniale verleden niet als ons collectief nationaal verleden gezien en totdat dit wel op die manier wordt gezien kunnen we ons niet genoeg bewustzijn van het slavernijverleden. Er hoeft dus niet meer materiaal gecreëerd te worden, maar Nederlanders waaronder Utrechters ook moeten zich meer bewust zijn van het materiaal wat er is. Daarom moet er dus een oplossing bedacht worden die het materiaal wat er al is en het bewustzijn bij elkaar brengt. Een idee dat mogelijk een deel van de oplossing kan zijn, is het verplicht stellen van literaire werken, in dit geval Max Havelaar, in het onderwijs zodat leerlingen in elk geval in aanraking komen met het koloniale verleden. Niet alleen het lezen van het literaire werk zelf is van belang, maar eigenlijk is juist belangrijk dat er in het onderwijs veel vragen worden gesteld en dat er veel nadruk ligt bij de leesbeleving zodat er meer bewustwording is voor het slavernijverleden onder scholieren.

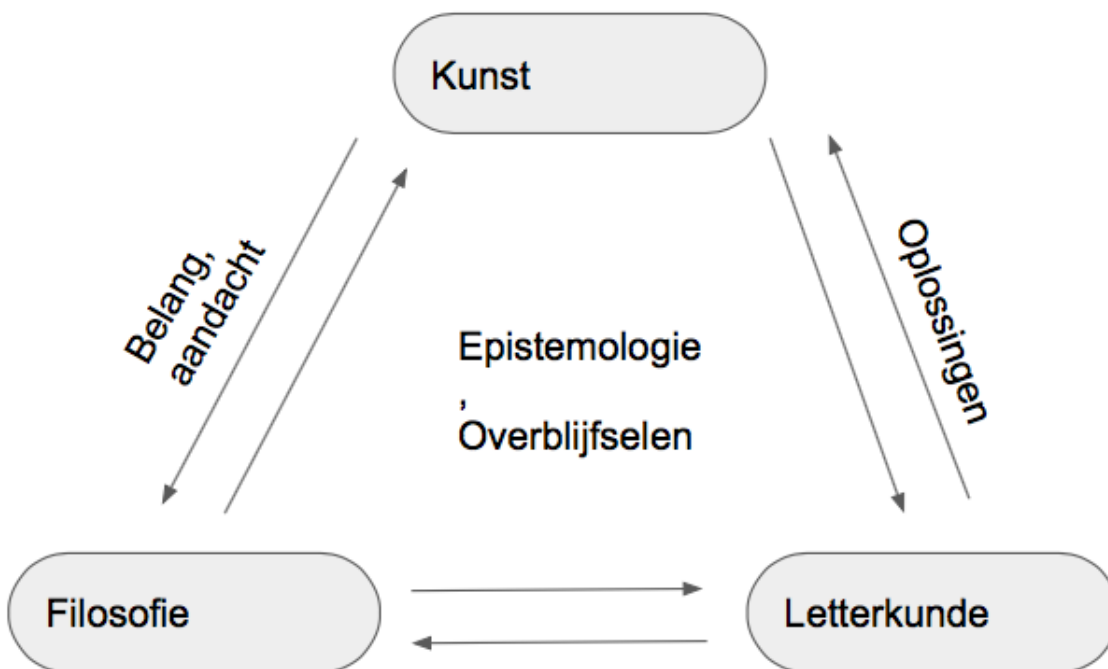
³⁸ Ibid., 16.

Integratie

Er zijn een aantal overeenkomsten te vinden tussen onze drie disciplines. Zo lijken de disciplines kunst en moderne letterkunde beide een oplossing te kunnen bieden voor het probleem van onbewustzijn rondom het slavernijverleden van Utrecht. Kunst is letterlijk te zien op plekken in Utrecht, wellicht door meer kunst over slavernij in Utrecht te plaatsen, of om wandelroutes te organiseren, kan het probleem rondom het onbewustzijn van het slavernijverleden in Utrecht deels opgelost worden. De letterkunde biedt ook een gedeeltelijke oplossing, namelijk door jongeren meer literatuur (verplicht) over het slavernijverleden te laten lezen.

Kunst heeft daarnaast ook overeenkomsten met filosofie, omdat beide disciplines iets zeggen over waarom er meer bewustzijn moet komen over het slavernijverleden. Hierbij kijkt de filosofie vooral naar de basis van onbewustzijn over het slavernijverleden en kijkt kunst juist meer naar waarom er meer bewustzijn over slavernij in Utrecht moet komen.

Alle drie de disciplines zeggen iets over wat je kan terugzien van het slavernijverleden in Nederland. Denk bij kunst aan straatkunst in Utrecht bijvoorbeeld, bij letterkunde aan de boeken over het koloniale verleden zoals Max Havelaar en bij filosofie over de discussies die er zijn met betrekking tot het racisme.

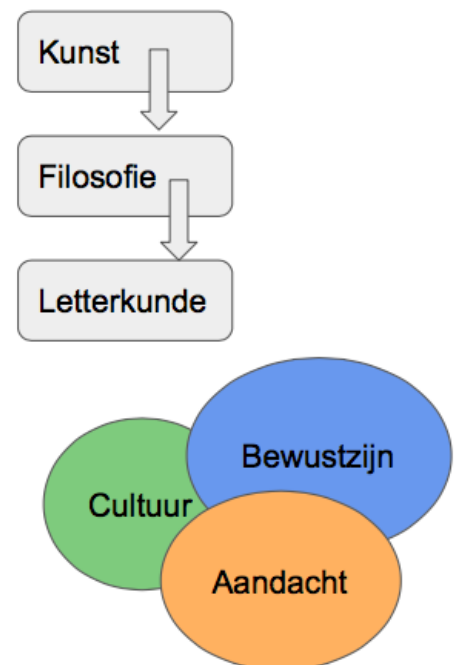
Figuur 1: Overeenkomsten

Maar er zijn ook een aantal conflicten te vinden tussen onze disciplinaire inzichten. Zo verschillen onze disciplines bijvoorbeeld in hun focus op Utrecht, het hoofdthema van de Denkakademie. Vanuit de discipline kunst blijkt dat kunst over slavernij letterlijk terug te zien is in Utrecht. De disciplines filosofie en letterkunde zullen het begrip slavernij juist algemener bekijken. Bij filosofie wordt de Utrechtse identiteit betrokken bij de beantwoording van de hoofd-en deelvraag. Wij denken dit conflict op te kunnen lossen door de techniek van ‘extension’ te gebruiken, zo moet kunst het niet alleen op Utrecht betrekken maar ook algemener en moeten de andere twee disciplines uitkijken met het helemaal niet betrekken op Utrecht. Zo wordt er een middenweg gecreëerd.

Een heel ander conflict vinden we op het gebied van bepaalde begrippen en de bijbehorende definities. Zo worden de begrippen ‘aandacht’, ‘(on)bewustzijn’ en ‘cultuur’ bij verschillende disciplines nog verschillend geïnterpreteerd en hebben we gekeken, door middel van ‘redefinition’, of we deze begrippen konden aanpassen zodat die bij de interpretatie van alle drie de disciplines paste. Onder het begrip ‘aandacht’ verstonen wij in ons onderzoek: het richten op een specifiek fenomeen van de omgeving. Onder het begrip ‘bewustzijn’ verstonen we: het beseffen van een specifiek fenomeen van de omgeving. En onder het begrip ‘cultuur’ verstonen we: de bepaalde context waarin iets plaatsvindt. Bij het begrip cultuur hebben wij er dus uiteindelijk voor gekozen om een wat minder grote, alomvattende, definitie eraan te geven maar het specifiekere te maken.

Ook als we kijken naar de specificiteit/omvang van de deelvragen blijkt dat er verschil zit tussen de disciplines. Kunst onderzoekt specifieke kunstgerelateerde objecten in Utrecht die met het slavernijverleden van Utrecht van doen hebben. Filosofie en letterkunde onderzoeken bredere vraagstukken, met een grotere omvang van het onderwerp. Dit hebben wij een conflict genoemd, maar het is nu vooral een punt waarop de disciplines elkaar heel goed aanvullen bij de integratie.

Als laatste zit er een verschil tussen de onderzoeksmethoden. Kunst, filosofie en letterkunde vallen allemaal onder de geesteswetenschappen. Toch wordt er gebruik gemaakt van andere onderzoeksmethoden. Kunst zal vooral kijken naar kunstwerken an sich, letterkunde zal zich vooral bezighouden met literatuurstudie en de filosofie houdt zich ook bezig met literatuurstudie en het analyseren van begrippen en fenomenen. Dit laatste verschil is geen conflict voor integratie. Dit is een conflict wat eerder speelde en dit hebben wij opgelost met het aanpassen van de hoofdvraag. Op deze manier kunnen alle disciplines van hun eigen methode gebruik maken in hun individuele behandeling van de hoofdvraag.

Figuur 2: Verschillen

Op basis van onze disciplinaire inzichten hebben wij al een voorlopig antwoord op onze hoofdvraag. Het creëren van meer aandacht voor het slavernijverleden in Utrecht is namelijk van belang en moet worden bewerkstelligd. Er is te weinig bewustzijn over het slavernijverleden onder de inwoners van Utrecht, blijkt uit een artikel van het tijdschrift *DUIC*. In de stad is veel terug te zien van het slavernijverleden, toch loopt men hier vaak snel voorbij. Dit is iets wat in tegenstrijd is met de Utrechtse identiteit, omdat Utrecht als multiculturele stad juist veel aandacht zou moeten hebben voor het slavernijverleden. Dit onbewust zijn kan worden verholpen door bijvoorbeeld wandelingen langs de kunst te organiseren om dit meer onder de aandacht te brengen. Maar ook het verplicht stellen van bepaalde literatuur waarin het koloniale verleden aan bod komt kan hieraan bijdragen, om de kritische houding ten opzichte van ons verleden te bevorderen. Vanuit alle disciplines kunnen we concluderen dat het slavernijverleden nog zichtbaar is in Utrecht. Toch is er weinig bewustzijn rondom het Utrechtse slavernijverleden en dit moet veranderen.

Alle drie de disciplines zijn nodig voor het beantwoorden van de hoofdvraag. Onze disciplines vullen elkaar aan bij het beantwoorden van de hoofdvraag, juist vanwege het eerder genoemde conflict in omvang en specificiteit tussen de disciplines. Hierdoor beantwoordt iedere discipline een noodzakelijk stukje van de hoofdvraag, om zo tot de conclusie te komen dat het creëren van meer aandacht voor het slavernijverleden in Utrecht van belang is.

Conclusie

In ons onderzoek hebben wij vooral meegemaakt hoe lastig het is om interdisciplinair onderzoek goed uit te voeren. Het was erg ingewikkeld om alle drie de disciplines samen te voegen in een haalbare hoofdvraag. Dit kwam vooral doordat elk van de disciplines op een heel andere manier onderzoek doet. Hiervoor moesten we ook het nodige aanpassen in onze individuele werkwijze. We kwamen er achter dat we hierdoor elkaar juist ook heel goed kunnen aanvullen. Uiteindelijk zijn we er toch in geslaagd om tot een voor ons allen interessant onderzoek te komen, waarbij we de inzichten uit de verschillende disciplines konden integreren.

Ons handelsperspectief is daarom ook veelzijdig geworden. Er zijn verschillende mogelijkheden om oplossingen te genereren voor de weinige aandacht rondom het slavernijverleden. In de toekomst zou meer bewustzijn kunnen worden gecreëerd door bijvoorbeeld het verplicht stellen van literaire werken of het onder de aandacht brengen van slavernij gerelateerde kunstwerken. Toch zijn wij van mening dat dit niet genoeg is. De rol die de overheid aanneemt in de aangeboden geschiedenis, bijvoorbeeld op scholen, moet veranderen.

Bronnenlijst

Filosofie, Politiek en Maatschappij:

- Cugoano, Quobna Ottobah. 1787. *Thoughts and Sentiments on the Evil and Wicked Traffic of the Slavery and Commerce of the Human Species* (selectie)
- Gordon, Lewis R. 2008. "Quobna Ottobah Cugoano." In: *An Introduction to Africana Philosophy*. Cambridge University Press, pp. 33-65.
- Megill, Allan. 1998. "History, Memory, Identity". *History of the Human Sciences* 11 (3): 37–62. <https://doi.org/10.1177/095269519801100303>.
- Mills, Charles W. 1997. "Introduction." *The Racial Contract*. Cornell University Press, 9-41.
- Watkins, David J. 2016. "Slavery and Freedom in Theory and Practice". *Political Theory* 44 (6): 846–70. <https://doi.org/10.1177/0090591716643564>.

Kunst, Cultuur en Geschiedenis:

- Den Hertog Jager, A. *Het streven. Kan hedendaagse kunst de wereld verbeteren?* Amsterdam: Atheneaeum – Polak & van Gennep, 2014.
- 'De vermoeide mens,' Weebly, geraadpleegd op 27 maart 2018, <https://imrevandenbosch.weebly.com/de-vermoeide-mens.html>
- Graafhuis, A. *Stenen van Utrecht. Lantaarnconsoles langs de grachten*. Utrecht: Het Spectrum, 1986.
- Jacobs, P.M.J. *Beeldend Nederland: Biografisch handboek*. Tilburg: P.M.J. Jacobs BV, 1993.
- Stoppelenburg, N. *De lantaarn spreekt: wandel- en vaarroutes langs de lantaarnconsoles aan de Utrechtse grachten*. 1^e druk. Utrecht: Vereniging Oud-Utrecht, 2013.
- Van der Meulen, E. 'De winkel van Sinkel in Utrecht.' *Maandblad Oud-Utrecht*, jaargang 58 nr. 5 (mei 1985), pag. 193-199.

Moderne Letterkunde:

- Bolt, Lilian, Van der. "Leessmaak in de maak." *Tsjip/Letteren* 12 (2002): 3-7. Accessed March, 2018. http://www.dbnl.org/tekst/tsj001200201_01/tsj001200201_01_0045.php.
- Janssen, Tanja, and Martine Braaksma. "Literatuur leren lezen door vragen stellen: effect op verhaalwaardering." *Levende Talen Tijdschrift* 8, no. 3 (2007): 11-18. Accessed March, 2018. <http://www.lt-tijdschriften.nl/ojs/index.php/lt/article/viewFile/215/210>.

Bijl, Paul. "Colonial memory and forgetting in the Netherlands and Indonesia ." *Journal of Genocide Research*, vol. 14, no. 3-4, 2012, pp. 441–461., doi: 10.1080/14623528.2012.719375.

Feenberg-Dibon, Anne-Marie. "Perspectieven op Max Havelaar." *Internationale Neerlandistiek*, 2011, 68-71. Accessed March, 2018.

http://www.dbnl.org/tekst/_nee005201101_01/_nee005201101_01_0006.php.

Bijlages:

Filosofie, Politiek en Maatschappij datatabel

	Bibliografische gegevens	Samenvatting	Evaluatie
1	Cugoano, Quobna Ottobah. 1787. <i>Thoughts and Sentiments on the Evil and Wicked Traffic of the Slavery and Commerce of the Human Species</i> (selectie)	Volgens Cugoano is slavernij van criminele aard en fout. Hij pleit in zijn stuk voor een ‘verzachting van slavernij’. Dit doet hij aan de hand van verschillende argumenten. Hij somt onder andere op waarom hij tegen slavernij is. Zo zou slavernij de diefstal van vrijheid zijn en zijn slavendrijvers bruut en gestoord. Ook legt hij de focus op zijn eigen ervaringen met slavernij. Hij is zelf ooit ontvoerd door blanken.	Deze bron ondersteunt mijn argument over waarom slavernij in essentie fout is en een afbrokkeling van de identiteit van de slaaf. Deze filosoof is afkomstig uit Ghana en is een overtuigd abolitionist uit de 18 ^e eeuw, wat mij inzicht geeft in het gedachtegoed rondom slavernij uit die tijd.
2	Mills, Charles W. 1997. “Introduction.” <i>The Racial Contract</i> . Cornell University Press, 9-41.	Mills geeft in zijn boek een overzicht van ‘The Racial Contract’. ‘The Racial Contract’ is een overeenstemming is tussen mensen op een bepaald moment in de geschiedenis, waarbij onderscheid tussen mensen werd gemaakt op basis van uiterlijk. Mills	Deze bron dient als ondersteuning van mijn argument dat slavernij hedendaags nog steeds aanwezig is in een andere vorm: racisme.

		claimt dat de blanken hiervan profiteerden. Ook licht hij toe dat ‘The Racial Contract’ op een bepaalde manier vergelijkbaar is met het sociale contract, maar ook verschilt ervan.	
3	Gordon, Lewis R. 2008. “Quobna Ottobah Cugoano.” <i>In: An Introduction to Africana Philosophy</i> . Cambridge University Press, pp. 33-65.	Gordon stelt dat slavernij altijd al een zorg is geweest voor het moderne Europese denken. Hij claimt dat slavernij, ofwel het nemen van bezit, kan worden gezien als een voortzetting van oorlog. Hij bespreekt een aantal belangrijke personen waaronder Quobna Ottobah Cugoano.	Deze bron gebruik ik om de tekst van Quobna Ottobah Cugoano zelf op de juiste wijze te kunnen analyseren. Ook geeft het mij inzichten over hoe er door westerse filosofen in het algemeen over slavernij wordt gedacht.
4	Megill, Allan. 1998. “History, Memory, Identity”. <i>History of the Human Sciences</i> 11 (3): 37–62. https://doi.org/10.1177/095269519801100303 .	Megill onderzoekt in dit paper de relatie tussen geschiedenis, geheugen en identiteit. Hij claimt dat er een bepaalde spanning heerst tussen geschiedenis en geheugen. Ook stelt hij dat er een verband is tussen geheugen en identiteit.	Deze tekst ondersteunt mijn argument over dat verleden een essentieel onderdeel is van identiteit is. Ik betrek het in dit geval op het slavernijverleden. Het ontkennen van verleden staat hiermee gelijk aan het tegenspreken van je eigen identiteit.
5	Watkins, David J. 2016. “Slavery and Freedom in	Slavernij is het spiegelbeeld van de vrije westerse mens,	Deze bron ondersteunt mijn argument over

	<p>Theory and Practice”. Political Theory 44 (6): 846–70.</p> <p>https://doi.org/10.1177/0090591716643564.</p>	<p>volgens Watkins. Hij claimt dat slavernij een centrale rol verdient in de theorie van vrijheid. Begrippen als vrijheid en dominantie worden hier nader verklaard.</p>	<p>waarom we ons slavernijverleden moeten erkennen om op een rechtvaardige manier gebruik te kunnen maken van onze vrijheid en autonomie die we nu bezitten.</p>
--	---	--	--

Kunst, Cultuur en Geschiedenis datatabel

	Bibliografische gegevens	Samenvatting	Evaluatie
1	<p>Graafhuis, A. <i>Stenen van Utrecht. Lantaarnconsoles langs de grachten</i>. Utrecht: Het Spectrum, 1986.</p>	<p>De consoles zijn ontstaan omdat de lantaarnpalen op een hardstenen basement worden gezet. De consoles zijn uitgevoerd in blauwe hardsteen dat afkomstig is uit de Belgische steengroeven. De ontwerpen van de consoles zijn gebaseerd op legenden en volksverhalen uit de Utrechtse Historie. Ook de bijbel, de Griekse en Romeinse mythologie, de faculteiten van de Universiteit en de Utrechtse gilden hebben een rol gespeeld. De bedoeling van de consoles was om de voorbijgangers plezier te geven. Op de Oudegracht 18 is De Moriaan te zien.</p>	<p>Deze bron is belangrijk voor mijn deelvraag, omdat ik in mijn deelvraag wil in gaan op de consoles in Utrecht. Deze bron geeft een algemeen inzicht over wat consoles zijn en waarom ze zijn gemaakt. In deze bron wordt er niet specifiek in gegaan op de Console van de Moriaan. Hiervoor moet ik een andere bron raadplegen.</p>
2	<p>Stoppelenburg, N. <i>De lantaarn spreekt: wandel- en vaarroutes</i></p>	<p>Tussen 1391 en 1393 werd de nieuwe gracht gegraven. Het zuidelijke deel van de Nieuwegracht werd, net als de</p>	<p>Deze bron is relevant voor het beantwoorden van mijn hoofdvraag, omdat in deze bron</p>

<p><i>lands de lantaarnconsoles aan de Utrechtse grachten.</i> 1^e druk. Utrecht: Vereniging Oud-Utrecht, 2013.</p>	<p>Oudegracht, voorzien van werven en voor het merendeel ook van werfkelders. De Nieuwegracht is nooit een handelscentrum geweest zoals de Oudegracht. Hier waren de werfkelders bedoeld voor bevoorrading van de woonhuizen. Aan het eind van de 19^e eeuw waren de wegen zo verbeterd, dat verkeer over land belangrijker werd dan verkeer over water. De werven en de werfkelders verloren hun functie en werden minder goed onderhouden. Op Oudegracht 18 is de console van De Moriaan te zien. In 1589 was het huis Oudegracht 18 bekend als ‘het Moriaenshoofd’. Het was een populaire huisnaam. De Roman van de Moriaen dateert uit de tweede helft van de 13^e eeuw en behoort tot de Arthur Romans. Ridder Morien had een zwarte huidskleur. Samen met de ridders Walewein en Lancelot ging hij op zoek naar zijn vader Aglavael, de broer van ridder Perchevael. Aglavael had Moriaen en zijn moeder verlaten om ridder Lancelot te zoeken. Hij was niet meer teruggekeerd vanwege een onheilspellende droom. Aan het eind van de roman keerden Aglavael en Moriaen terug naar Mariaens</p>	<p>wordt ingegaan op de console van de Moriaan. De morianen zijn afgebeeld als slaven met een slavenhouder. Dit slaat terug op het slavernijverleden van Utrecht in de 17^e eeuw. Het slavernijverleden is terug te zien in het straatbeeld van Utrecht. Ook het verhaal achter de console is relevant.</p>
---	---	---

		geboorteland en Aglavael huwde met Moriaens moeder. Vanaf de 17 ^e eeuw kende men mensen met een zwarte huidskleur vooral als slaven. Zo komt he tdat de ‘morianen’ op deze console zijn afgebeeld als slaven met een slavenhouder.	
3	Jacobs, P.M.J. Beeldend Nederland: Biografisch handboek. Tilburg: P.M.J. Jacobs BV, 1993.	Bürgi, Hans (Jeanot): 25-06-1939. Tekenaar en beeldhouwer. Mat./techniek: steen, hout, brons en hardsteen. Toepassingen: wandreliëfs 1966, orgelfront 1968 en fonteincomplex 1969. Verblijf: Davos, Luzern, Burglen, Zürich en Utrecht vanaf 1962. Studiereizen naar België in 1960, Italië 1961 en Spanje 1966. Leraar C. Meeuwse. Opleiding: A.B.K. Luzern 1959-1962. Had les van Prof. Wiederkehr.	Dit is een biografisch handboek over beeldende kunstenaars in Utrecht. Jeanot Bürgi is één van de makers van de consoles in Utrecht. Hij heeft de Moriaan gemaakt. In dit boek staan biografische gegevens over Bürgi. Dit boek is relevant voor meer achtergrond over de kunstenaar. Verder niet heel belangrijk voor het beantwoorden van mijn deelvraag
4	Beeldmateriaal van <u>Het Utrechts Archief</u> (HUA).	Het Utrechts archief is voor Kunstgeschiedenis heel belangrijk. Er zijn in dit archief foto's te vinden van de console van de Moriaan. Eventueel ook zelf foto's maken.	Bij mijn hoofdrichting is het van belang om kunstwerken goed te bekijken. Het beeldmateriaal van Het Utrechts Archief geeft hier mogelijkheid toe.
5	Van der Meulen, E. 'De winkel van Sinkel in Utrecht.' <i>Maandblad Oud-Utrecht</i> , jaargang 58 nr. 5 (mei 1985), pag. 193-199.	Dit artikel gaat over de geschiedenis van de winkel van Sinkel. Wanneer en door wie is het gebouwd, geschiedenis van de eigenaren en van het pand zelf. De vrouwen beelden worden wel genoemd, maar wordt niet specifiek op de vormgeving of	Dit artikel kan relevant zijn als naslagwerk over de De winkel van Sinkel. De bron laat zien dat Utrecht rijk werd over de rug van de slaven.

	<p>slavernijverleden van de beelden in gegaan.</p> <p>De Winkel van Sinkel staat symbool voor de grote winkelketens die ontstonden in de overgang van de 19e naar de 20e eeuw. Het is een teken dat een steeds grotere groep mensen in Utrecht, maar ook Nederland welvarend werd en dat ook konden laten zien door goederen te kopen en geld uit te geven. Er verandert veel in deze tijd: Nederland industrialiseert en het land wordt minder en minder afhankelijk van alleen de handel en de rijkdom van haar koloniën. Dit betekende ook dat de voorstanders van de afschaffing van slavernij meer en meer terrein wonden. In 1863 schafte Nederland als een van de laatste Europese landen de slavernij officieel af.</p>	<p>http://objects.library.uu.nl/reader/index.php?obj=1874-9910&lan=en#page//92/54/34/92543464662828561661036546452228226880.jpg/mode/1up</p>
--	---	--

6	<p>Den Hertog Jager, A. <i>Het streven. Kan hedendaagse kunst de wereld verbeteren?</i> Amsterdam: Atheneaeum – Polak & van Gennep, 2014.</p>	<p>In dit boek wordt de vraag gesteld of hedendaagse kunst de wereld kan veranderen. Hij toont aan dat de kunst en de maatschappij gescheiden werelden zijn. Hij gaat verschillende stromingen langs en geeft voorbeelden. In de 19^e eeuw hadden kunstenaars veel artistieke vrijheid. Kunstenaars mochten veel, als ze zich maar niet met de wereld bemoeiden. Hier namen kunstenaars steeds minder genoegen mee. Ze willen invloed uitoefenen op de maatschappij.</p>	<p>Dit boek is relevant voor mijn hoofdvraag omdat er wordt in gegaan op de vraag hoe hedendaagse kunst de wereld kan verbeteren. Ik wil gaan kijken hoe kunst over slavernij gevormd moet worden om de kijker bewust te maken van het slavernijverleden. Met dit boek kom ik hopelijk tot deze inzichten.</p>
---	---	--	--

Moderne Letterkunde datatabel

	Bibliografische gegevens	Samenvatting	Evaluatie
1	<p>Bijl, Paul. "Colonial memory and forgetting in the Netherlands and Indonesia ." <i>Journal of Genocide Research</i>, vol. 14, no. 3-4, 2012, pp. 441–461., doi: 10.1080/14623528.2012.719375.</p>	<p>In Nederland wordt het koloniale verleden niet genoeg onder de aandacht gebracht, niet door te weinig informatie/sporen</p>	<p>Illustreer dat het koloniale verleden in Nederland nog steeds niet als het nationale verleden gezien wordt, terwijl er wel genoeg</p>

		<p>hiervan, maar doordat Nederland zich afsluit voor het omgaan met dit verleden. Het koloniale verleden hoort op een bepaalde manier niet bij ons collectief Nederlandse verleden.</p>	<p>materiaal is om er bewust van te zijn. Hiermee kan ik dus illustreren waarom het verplicht stellen van een literair werk als Max Havelaar van belang is.</p>
2	<p>Bolt, Lilian, Van der. "Leessmaak in de maak." <i>Tsjip/Letteren</i> 12 (2002): 3-7. Accessed March, 2018. http://www.dbnl.org/tekst/_tsj001200201_01/_tsj001200201_01_0045.php.</p>	<p>Persoonlijke beleving van leerlingen staat steeds meer centraal in het onderwijs, leerkrachten moeten zich meer richten op de persoonlijke smaak van de leerling, wat het leesproces kan bevorderen.</p>	<p>Als persoonlijke beleving van het lezen van een literair werk centraal komt te staan, en je in het onderwijs hier dus ook meer aandacht aan besteedt, kan het verplicht stellen van Max Havelaar de leerlingen bewuster maken van dit koloniale verleden door hun beleving van het verhaal centraal te stellen.</p>
3	<p>Feenberg-Dibon, Anne-Marie. "Perspectieven op Max Havelaar." <i>Internationale Neerlandistiek</i>, 2011, 68-71. Accessed March, 2018. http://www.dbnl.org/tekst/_nee005201101_01/_nee005201101_01_0006.php.</p>	<p>In het artikel vergelijkt ze een aantal verschillende perspectieven/analyses op Max Havelaar, hoe Max Havelaar door verschillende critici is</p>	<p>Achtergrondinformatie voor Max Havelaar en Multatuli, waarom ik voor dit boek (Max Havelaar) gekozen heb als voorbeeld voor het</p>

		gewaardeerd en wat de waarde is van het boek.	verplicht stellen van literatuur.
4	Janssen, Tanja, and Martine Braaksma. "Literatuur leren lezen door vragen stellen: effect op verhaalwaardering." <i>Levende Talen Tijdschrift</i> 8, no. 3 (2007): 11-18. Accessed March, 2018. http://www.lt-tijdschriften.nl/ojs/index.php/lt/article/viewFile/215/210 .	Het zelf genereren van vragen door leerlingen heeft een positief effect op de verhaalwaardering. En hoe minder sturing van buitenaf er is, hoe positiever dit effect ook is. In het artikel zijn twee verschillende onderzoeken hiernaar gedaan, en dit hierboven is eruit gekomen.	Vragen stellen bevordert het leesproces, in het onderwijs wordt over literatuur wel vaak vragen gesteld, dus door Max Havelaar (of dit soort boeken) in het onderwijs te moeten lezen zorgt ervoor dat deze literatuur ook goed begrepen of grondig gelezen worden wat het leesproces dus bevordert. Ik kan deze bron gebruiken om met behulp van de theorie van het bevorderen van het leesproces door vragen te stellen te verklaren dat het goed is om Max Havelaar verplicht te stellen in het onderwijs.